

שיעור 1109 – גרמא וגרמי בהלכות שבת

לעיל למדנו שבזיקין וברוצח קיימת אבחנה בין גרמא (שפטור מדיני אדם) לבין גרמי (שלשית ר' מאיר חייב וחכמים פוטרים). והתבאר שלרוב הראשונים "גרמא" הינה פעולה עקיפה יותר מאשר "גרמי". ואילו לחלק מהראשונים אין הבדל מציאותי ביניהם, אולם בסוג מסויים של נזיקין עקיפים שראו חכמים לחייב (כגון, שהדבר מצוי) – קראו לו גרמי. ויש לעיין האם בהלכות שבת גם כן קיים חילוק בין גרמא לגרמי -

ונאמר שסוגיית הגרמא האומרת "עשיה הוא דאסור גרמא שרי" (כגון כיבוי השריפה באמצעות הקנקנים), דנה על מציאות עקיפה של "גרמא" ולכן אין איסור ואילו חיוב בזורה שרוח מסייעתו שהינו ג"כ בעקיפין, חייב שנתקיימה מחשבתו, מדובר במציאות הדומה ל"גרמי".

ברור, שלשיתות הסוברות שאין הבדל מהותי בין גרמא לגרמי – אין יסוד לשאלתנו. וכן לסוברים שהחיוב ב"גרמי" הינו קנס ולא מעיקר דין אין מקום לדיון. ועוד יש מקום לומר, שכיון שגם גרמא אסורה אף שאין חיוב בדיני אדם, א"כ בהלכות שבת שמדובר בחיוב כלפי שמיא והותרה גרמא ג"כ לא נחלק בין גרמא לגרמי – ועיין לקמן.

גמ' שבת דף נא:

ואין מרזקין לא את השלג ולא את הברד בשבת בשביל שיזובו מימיו אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש (רש"י): אין מרזקין - כמו מרסקין - משברין לחתיכות דקות, ברד - גלצ"א בלעז (קרח). כדי שיזובו מימיו - משום דקא מוליד בשבת, ודמי למלאכה, שבורא המים האלו. אבל נותן לתוך הכוס - של יין בימות החמה כדי לצנן, ואף על פי שנימוח מאליו, ואינו חושש).

ספר התרומה הלכות שבת סימן רל"ה

אבל אם מצניע חתיכת ברד שקורי' גלצא בעומק קרקע כמו שעושים בארץ אשכנז ובימות הקיץ נותנין מהברד בתוך כוס של יין לצננו זה מותר אף על פי שהוא נמחה שם דהוי גרמא בעלמא ומאילין נמחה הוא. וגם נותנו בתוך היין וכשהברד נמחה אז הוא מתערב ומתבטל ביין שבכוס ואין ניכר כדקתני אבל נותן לתוך הכוס ואינו חושש אבל ליתן את הפשטיידא סמוך לאש וממחה את השומן אסור שהשומן הנקשר הוא בעין לבדו ואי' מתערב שום דבר וניכר. מה הם שני החילוקים בין הברד לבין הפשטיידא ?

שו"ת פנים מאירות חלק א סימן פ"ד – ביאור לספר התרומה

ותדע דהא תלי הטעם בנותן ברד לתוך הכוס משום דהוי גרמא בעלמא וכן בשומן סמוך לאש דהוי גרמי וכעושה מלאכה בידיו שמוליד בשבת. אבל ברחוק מן האש או נימוח מאליו לא עלה על דעת ב"ה לאסור משום נולד וכן אפילו בריסוק שלג בדעבד אין לאסור המים אלא דלכתחילה אסור דדמי כאלו הוא בורא המים אבל בדעבד אינו אסור. חשוב ! שים לב ! לחילוק בין ברד לשומן – מדוע זה "גרמא" וזה "גרמי" ("כגרמי")? האם יש הבדל מהותי בין הפעולות ? האם מותר להוציא קרח מהמקרר להניחו כדי שיפשיר ? האם ההבדל 'מדעי' או בתחושה שהאש מחממת ואילו המים 'מפשירים' ? (ועיין תהל"ד לקמן).

ביאורים לשו"ת פנים מאירות (מהדורה חדשה):

רבינו מפרש לשון סה"ת דכתב הטעם דמותר ליתן לתוך הכוס משום שהוא גרמא כי נמחה' מאליו וכו'...וע"ז כתב אבל ליתן סמוך להאש 'וממחה את השומן' - אסור. וכוונת הסה"ת דזה החילוק ביניהם: דליתן לתוך הכוס נמחה מאליו ולא מיקרי שהוא ממחה אלא הוא רק גרמא אבל ליתן ליד האש מיקרי שהוא 'ממחה' את השומן היינו לאפוקי דאינו גרמא אלא כאילו מעשה שלו [גרמי]... כתב רבינו דדווקא בקרוב להאש גרמי ולא ברחוק מהאש אף שמתחמם מעט מהאש אי"ז רק גרמא.

והביאור בזה י"ל אף שבכוס מים מכניסו לתוכו ממש - מיקרי 'גרמא' - דאין הקירוב להמים ממסו רק ע"י שהמים מחלחלים ונכנסים בשלג נעשה ע"י פעולת המים לאחר שגמר מעשה שלו ולא נעשה על ידו. משא"כ באש שהקירוב אליו ממסו והרי הוא קירבו בידים ומעשה שלו. ועוד דע"י חום מתחיל מיד לימס וא"כ הוי כמעשה שלו משא"כ ע"י מים וכ"כ מור וקציעה [לענין להכניס מלח וסוכר בתבשיל חם] שע"י החום נימוח מיד והוי כמשפסף בידיו ואינו דומה למכניס שלג במים דאינו נפטר מיד ע"י ויש לדמות החילוק בזה לחילוק שבין גרמא לגרמי בדיני ממונות ושם יש כמה פירושים בזה...

נסה לבאר את החילוק ! האם נכון הדבר שהברד מפשיר רק בגלל חילחול המים ? האם חום המים אינו מפשיר את הברד ? האם בברד הפעולה אינה מיידית לעומת השומן ? (ויל"ע לפי השיטות שהתפרש בין גרמא לגרמי הוא בכוונה).

שו"ת עיני אליעזר חלק ו' סימן ל"ד

ו"ל להביא ראיה לדברי הפנים מאירות מדברי הטור, /או"ח/ דבסי' ש"ח פסק לאסור נתינת הפשטידא אפי' בריחוק מקום, ואילו בסי' ש"כ נימק טעם ההיתר של אבל נותן לתוך הכוס, כיון שאינו עושה בידים. וקשה הרי גם בפשטידא אינו עושה בידים, הב"ח עמד על כך וכותב לחלק בין ניכר לאינו ניכר,

ב"ח אורח חיים סימן שכ : ומ"ש אף על פי שמתמחה כיון שאינו עושה בידים שרי. איכא להקשות דלעיל בסוף סימן ש"ח (עמ' רמז) כתב רבינו דאוסר בעל התרומה ליתן אנפנד"ש לפני האש דחוזר השומן ונימוח אף על גב שאינו עושה בידים וי"ל דהתם ה"ל נולד שהרי כשנימוח נראה השומן וניכר אבל הכא אין מיחוי השלג והברד ניכר ונראה כשהוא בכוס אלא מתערב ומתבטל וכן כתב בית יוסף כאן בשם בעל התרומה עיין עליו במה שכתב כאן ולעיל בסימן ש"ח האריך על זה :

והחילוק דחוק לפענ"ד דהרי הטור מדגיש דטעם ההיתר מפני שאינו עושה בידיו, אבל לפי הפנים מאירות מתיישבים שפיר דברי הטור, משום דשם בפשטידא הו"ל גרמי והו"ל כעושה בידים, וכאן בנתינה לתוך הכוס הו"ל רק גרמא. וז"ש שם הטור גבי פשטידא אפי' בריחוק מקום כוונתו אפי' כשהוא במרחק כזה דליכא חשש מבשל אבל לענין ההמחה מיירי שפיר בגוונא שההמחה מתחילה מיד באופן דהו"ל גרמי.

דייק מה הוא החילוק בין גרמא לגרמי בשבת על פי שיטתו ?

תהלה לדוד על או"ח סימן ס"ק י"ח

פשטן של דברים דלתוך הכוס נמחה מאליו ואין בזה משום מוליד. ובסמוך לאש נמחה את השומן וה"ל מוליד. ודמי למרסק בידים וכן פי' הפמ"א ח"ר סי' פ"ד. והסברא אינו מובן כ"כ דלמה יהי עדיף נותן לתוך הכוס דלא הוי אלא גרמא בעלמא וכנגד המדורה הוי כמרסק בידים ? ולכאורה בכוונה תלי' מלתא דלתוך הכוס היינו לצנו כמ"ש הסה"ת בתחילת דבריו. והוא לשון רש"י ז"ל בס"פ ב"ט ויותר הי' רוצה שלא יהי נמחה. אבל בפשטידא סמוך לאש כונתו שהשומן יהי נמחה. אבל לא ידעתי מה ענין זה לגרמא....

האם חולק על האפשרות לחלק בין גרמא לגרמי בהלכות שבת ?

תהלה לדוד על או"ח סימן שטז

[ד] וכתב המ"א שם בשם התוס' הפורש מצודה ואח"כ נכנסה חיה לתוכה פטור שאינו יודע אם יצוד אם לאו ע"כ. ומשמע דביועד ודאי שיצוד חייב. ועי' מ"א סי' רנ"ב סק"כ דהוכיח מזה דחייב חטאת בדבר דאתי ממילא ודומיא דמדביק פת בתנור ונאפה. (דאם כונת המ"א להא דכתבו התוס' דאם נכנס בשעת פרישותו חייב עמה"ש שם יפה דחה הנ"ח דכיון דבשעת פרישותו נכנס הוי כצד אותו בידים). ולכאורה לפי מאי דמבואר בסנהדרין דע"ז ע"ב דיש חילוק בין מתחיל בשעת' דמיקרי כחו. ובין לא מתחיל בשעת' דמיקרי רק גרמא. ואם כן אין ראי' ממדביק פת בתנור דהתם מתחיל בשעת' אבל בפרישת מצודה לא מתחיל בשעת'. ואף להרמב"ם ז"ל שפסק בה' רוצח פ"ג ה"ו דכפה עליו גיגית פטור. ע"כ צ"ל דס"ל דגם בכפה עלי' גיגית לא מתחיל בשעת' מיקרי ולהכי פסק בה"ט בנה עלי' מקום עד שמנע ממנו רוח חייב ע"ש בכ"מ. ועי' רא"ש ז"ל פ' הגוזל קמא ס"יג חילק כה"ג לענין גרמי לגרמא בניזקין:

לשיטתו, מדוע יכול להיות פטור בפורש מצודה ?

תהלה לדוד ציונים והערות (הרב לאפינ) סימן קי"ח ס"ק קכ"ד

עיין בפנים מאירות שכתב לפרש שהנחה בתוך הכוס אינו אלא גרמא בעלמא. אבל הנחה כנגד המדורה הרי זה בכלל דיני גרמי ואסור. ועיין בתהלי"ד סימן שט"ז ס"ק ד' שמציין לדברי הרא"ש פרק הגזול קמא סימן י"ג שכתב לפרש החילוק שבין גרמא לגרמי דכל היכא שנעשה המעשה בשעת עשיית הפעולה נקרא דינא דגרמי ונחלקו רבי מאיר ורבנן אי חייב או פטור אבל אם לא נעשה המעשה מיד אלא לאחר עשיית הפעולה נקרא גרמא בעלמא ופטור ע"ש. וה"נ י"ל כן בדמניח כנגד המדורה מיד בהנחתו מתחיל השומן להתרכך משא"כ במניח בתוך הכוס אין ריכוכו נעשה רק לאחר זמן.

זו המציאות ?

שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן נה

ומה דאוסר גם העמדת האינפאנדה אצל האש בזה י"ל כהפמ"א דדוקא כה"ג דהו"ל גרמי, משא"כ העמדה בחמה, והראשונים לא רצו בזה, דלדידהו גרמי וגרמא בשבת שניהם שוין ובשניהם שייך מה שדרשו בשבת ק"כ ע"ב עשיה אסור גרמא מותר, וה"נ בדרבנן אעפ"י שיש הבדל ביניהם, וכיון שאוסר סה"ת העמדה אצל האש לא ראו הראשונים לחלק בינו לבין העמדה בחמה, א"כ האיסור משום נולד ושוב אסרו בכ"מ, ודו"ק. יהי איך שיהי עכ"פ גם לדרכינו זה דוקא בשלג וברד שהוא בגדר מלאכה בידים בבריאת המים, משא"כ העמדת מים עד שיעשו קרח דלעולם לא נעשה בידים ומצד עשיית מלאכה בגדר מוליד אין כאן איסור כלל, שוב אין לנו הוכחה לאסור גם משום נולד כיון שכל הראשונים חלקו ממילא על יסוד נולד זה.

שו"ת שבט הלוי חלק יא סימן צ

וכ"ת מסופק לענין יום טוב מהו להוציא תבשיל קפוא מהמקור ולהניחו ע"ג אש שיפשר ויבושל, ונוטה להקל לענין יום טוב וכן דעת ענ"ד נוטה יותר, ואפרש טעמי. דהנה זקני גאון דורות הפנים מאירות ח"א סי' פ"ד... ושוב הוכיח כן מלשון סה"ת עצמו שכי' דטעם היתר נתינת ברד לתוך הכוס משום דהו"ל גרמא, והא דאסור בשומן משום דהו"ל גרמי ולא גרמא דנראה כעושה בידים, אתו"ד הפנים מאירות, ועיין שם בשבט הלוי מה שהערתי על זקני הפמ"א בזה....

וכתב עוד שם הפמ"א דהחילוק בין העמדה באש להעמדה בחמה, דזה הו"ל גרמי וזה הו"ל גרמא, פשיטא דהראשונים מיאנו בזה, דלדידהו גרמי וגרמא בשבת שוין, עפ"י יסוד סוגית הש"ס שבת ק"כ ע"ב עשי' אסור גרמא מותר כל שלא עושה בידים ממש, ואינו דומה בזה ליסודות נזקין לענין גרמא וגרמי, והדברים מבוארים מאד.

שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן עא

ע"כ אין לנו שום מקום לומר שהניצוץ האלקטרי שהוא מתילד ע"י הדחיפה שאנו מעוררים באויר ע"י הדיבור של המגפון, שלא יקרא בשם אש. וכ"ז שאין לנו ראיה ברורה להוציא את האש האלקטרי מכלל אש, אי אפשר לנו להקל בזה כלל. ובענין קשר הפעולה של הדיבור על האש המתהווה ע"י הזעזוע שבמגפון, שמחולל את הניצוץ האלקטרי, שבא ע"י ההזרמה החשמלית, ודאי שזה חמור יותר מגרמא, שהרי אין כאן דבר מפסיק בין הולדת האש ובין הפעולה של האדם המדבר, שהתנועה הולכת במהירות ובאופן ישר, ולא דמי לגרם כיבוי שיש במחיצות המפסיקות לחד תי' דתוס' שבת ב' ד"ה מפני, שמזכיר ג"כ כת"ר. ובדיני ממונות מחלקים אנו בין גרמי לגרמא, כמש"כ הראשונים בזה וכמובא ברא"ש פרק לא יחפור. וההבדל הוא בין אם יש שהות בין ההיזק ובין הפעולה אז נקרא גרמא, ואם הדבר נעשה מיד נקרא גרמי, שהוא יותר קרוב לפעולה בידים. ואם מצינו מתירים לדבר שבתואר גרמא, די לנו להקל בזה, אבל להקל בכל קרוב שנקרא כה"ג בדיני ממונות בשם גרמי אין לנו, אפילו אם נאמר שאינו מעשה בידים ממש, וכאן הפעולה הלא שוטפת מיד במהירות גדולה, באין הרגש של שהות כלל, בודאי הוא אסור אליבא דכו"ע, וקרוב יותר שזה נקרא בשם עשיה בידים ממש, ובשבת ודאי אסור, וגם ביום טוב אינני נמנה בין המתירין, מטעם מוליד, דסו"ס אין כאן אש בפועל במכון החשמלי, אלא כח שמוציאים ממנו את האש ע"י התנועה.

שו"ת זרע אמת סימן מ"ד (דין הזורה שחייב לבין דין כיבוי באמצעות כדים שהותר)

אכן פשר הדבר זה לע"ד הוא, דהיכא דהיא גרמא דלא עביד מעשה בשעשה מלאכה, רק עושה מעשה ולאחר זמן על ידי אותו מעשה גרם שתעשה מלאכה מאיליה על ידי דבר אחר, כמו הכא בענין מחיצת הכלים מלאים מים, זהו גרמא המותרת אף לענין שבת, כנפקא ליה מקרא דלא תעשה כל מלאכה, עשייה היא דאסירה, הא גרמא שרי.

אבל כשעושה המלאכה עצמה ע"י פעולתו, אע"פ שנעשית המלאכה בסיוע דבר אחר דומיא דזורה, דאי אפשר לעשות כי אם בסיוע הרוח, והיינו אומר' בפרק הכונס דזורה ורוח מסייעתו אע"ג דלענין שבת ודאי חייב דהא הזורה הוא מהל"ט מלאכות... דמלאכת מחשבת אסרה תורה בגרמא כזאת דווקא דאיהו דעושה המלאכה רק דמסייע ע"י הרוח.

הרי דברוח שאינה מצוייה דהוי פסיק רישיה מתחייב משום מבעיר אע"ג דאינו אלא גרם בעלמא דע"י פתיחתו נושב הרוח באש¹ ומבעיר. דלכאורה קשה דסו"ס אין זה אלא גורם וא"כ היל"ל דשרי כמו הגורם כיבוי דשרי הש"ס אח"כ מקרא דלא תעשה כל מלאכה, עשייה הוא דאסור גרמא שרי ? אצ"ל, דשאני הכא כיון דעל ידי פתיחתו הוא מבעיר, אע"ג דמבעיר בסיוע הרוח חייב משום דהוי כזורה ורוח מסייעתו, ובכה"ג לא ממעטינן מקרא דלא תעשה כל מלאכה וכו'. וה"מ דגם לענין ממון דגרמא בניזקין פטור, אפ"ה מחמירין טפי בזה המין דגרמא דומיה דזורה לענין הרחקה וכמש"ל, ודו"ק.

תוספות מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב ד"ה זאת אומרת

וחילק רבינו יצחק לשון אחד דדינא דגרמי חייב היינו שעושה הוא עצמו היזק לממון חבירו ועוד חילק דדינא דגרמי דחייב היינו בשעת מעשה שבא ההיזק...

בית יוסף חושן משפט סימן שפ

כתב הרשב"א בתשובה (ח"ג סי' עו) רואה אני לפטור את שמעון אם עבר והחזיר השטר לגוי לפי שאין כאן דינא דגרמי שאין ראובן זה מתחייב מיד בחזרת השטר לגוי וכל שאינו ניזוק מיד אינו קרוי דינא דגרמי אלא גרמא בניזקין ולא עוד אלא אפילו היה ביד שמעון שטר פרוע ממש של ראובן ונתנו שמעון למלוה נראה לי שהוא פטור מדיני אדם מטעם זה שאמרתי עכ"ל.
האם חילוקו של הזרע אמת בהלכות שבת הינו מעין חילוקו של ר"י בהלכות נזיקין ?

שו"ת באהלה של תורה חלק ג' סימן ה' אות ד'

ומוכח מכל זה שבקנין אין צורך במעשה האדם עצמו, וגם גרמא קונה, ויתכן איפוא שהמגביה פיל ע"י זמורות קונה מדין גרמא וה"ה מכשיר המוחזק בידי אדם ופועל מאליו נחשב לגרמא. אולם זהו רק כשמחזיק את המכשיר בידיו, ולא כשהניח פתיון והלך לו. ואולי אפשר היה ליישב בסברה זו את הסתירה שמקשים מב"ק (ס' א') שזורה ורוח מסייעתו חייב – למס' שבת (ק"כ ב') שגרמא פטור בשבת (ע"ל אות ו'). ולהנ"ל י"ל שבזורה ורוח מסייעתו, מכיון שהוא מחזיק את הרחת ביד והרוח זורה את המוץ הוא גרמי, ויש לייחס את המעשה אליו, משום שדומה לזמורות של פיל. אך גרמא שמעמיד כלים בפני הדליקה והולך לו פטור, משום שהדבר דומה למצודת הדג. וכע"ז מצאתי שהרי"ל הלפרין מביא בספרו מעשה וגרמא בהלכה בשם "זרע אמת" (או"ח סי' מ"ד).

¹ על ידי פתיחתו נושב הרוח – ברור שהרוח קיימת עוד קודם לכן, פתיחת הדלת מאפשרת לרוח להתקדם לכיוון האש וללבות אותה ולהבעירה.